

**INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
OD CRVENE AKADEMIJE
DO INSTITUCIJE OD NACIONALNOG ZNAČAJA**

IZDAVAČ

Institut društvenih nauka
Beograd 2022

RECENZENTI

dr Zorica Mršević
dr Predrag Jovanović

ZA IZDAVAČA

dr Goran Bašić

UREDNIK

dr Goran Bašić

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA OD CRVENE AKADEMIJE DO INSTITUCIJE OD NACIONALNOG ZNAČAJA

UREDNIK

dr Goran Bašić

SADRŽAJ

7	Reč urednika	96	Čedomir ČUPIĆ Institut društvenih nauka – uzorna filozofska i naučna institucija: Jedno spoljašnje gledište
8	Goran BAŠIĆ Institut društvenih nauka: o mitovima, ideologiji i pre svega o nauci	108	Dragomir PANTIĆ, Zoran PAVLOVIĆ, Bojan TODOSIJEVIĆ Kratka istorija Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje: prvih šezdeset godina
22	Dragoljub MIĆUNOVIĆ Faktografski prilog istoriji IDN	32	Božidar JAKŠIĆ Institut društvenih nauka – od „crvene akademije“ do institucije od nacionalnog značaja
44	Marinko LOLIĆ Institut društvenih nauka – stvaranje novog identiteta intelektualne elite	124	Mirjana RAŠEVIĆ Razvoj Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka
58	Momčilo PAVLOVIĆ Institut društvenih nauka – jugoslovenska akademija društvenih nauka	134	Hajrija MUJOVIĆ Značaj i doprinos naučnom istraživanju medicinskog prava u Srbiji
80	Vladimir VULETIĆ Knjiga u vihoru politike	144	PRILOG Spisak zaposlenih od 1957. do 2022. <i>Privedila Svetlana Inđić Marjanović</i>

Reč urednika

Šezdeset pet godina rada Instituta društvenih nauka obeležene su burnim političkim i društvenim promenama. U tom istorijski kratkom periodu došlo je do promene socijalne paradigme. Marksističku doktrinu istisnuo je (neo)liberalni koncept razvoja. U periodu od šest i po decenija Institut je prešao put od „crvene akademije“ do institucije od nacionalnog značaja. Sredinom dvadesetog veka Institutu je bila namenjena uloga da stvori naučnu elitu primerenu idejama koje su činile zavodljivu, ali pokazalo se, nespojivu eklektiku vrednosti marksističke i liberlane ideologije. Nedavno, Institut je vrednovan kao centar nacionalne izvrsnosti u društvenim naukama i istovremeno se upustio u proces transformacije koja bi trebalo da ga osposobi za razvoj naučne politike u liberalnom vrednosnom okruženju.

Ko poznaje prirodu nauke, shvata da se ona ne može krotiti i ideologizovati sve dok postoje misleći naučnici. Đuro Šušnjić, jedan od saradnika Instituta koji našu nauku obasjava svetlošću naučne čestitosti i istinitosti, napisao je da su u istoriji periodi slobodne kritičke misli bila kratka nadahnuća između epoha institucionalizovanih i ideologizovanih kultura. Istorija Instituta društvenih nauka potvrđuje ovu tezu, a naučnici, koji su uspravno hodali kroz složen splet ideologija, politika, represije i intelektualne ravnodušnosti, doprineli su da naše društvene nauke odolevaju izazovima.

Ideja ovog Zbornika radova, koji ima hrestomatski značaj, jeste da sabere i podseti na neke trenutke važne za istoriju Instituta društvenih nauka koja je u mnogim segmentima potka istorije društvenih nauka u Srbiji. Nažalost, pomenuti su samo neki događaji i periodi rada u Institutu. Kroz sećanje i utiske saradnika i prijatelja Instituta ukazano je na prilike u kojima je Institut nastao, razvijao se i na kraju postigao određene rezultate. Pojedini periodi rada i pojedini događaji nedostaju. Neki zbog toga što su već obrađeni, kao na primer sudbina monografije „Političko društvo i politička mitologija“ Andrije Krešića, o čemu je Institut objavio poseban zbornik. Drugi aspekti rada nisu opisani jer o njima ne postoji ni uredna institutska arhiva, niti je do takvih podataka lako doći u drugim izvorima. Najzad, za neke aspekte nismo našli pisce tako da je prikaz bogate istorije pojedinih institutskih centara izostala. No, ideja je da na osnovu ovih radova pokrenemo za našu nauku i društvo kapitalan projekat posvećen istoriji društvenih nauka u Srbiji.

Kao urednik nisam imao težak zadatak jer su svi radovi prihvaćeni u izvornom obliku. Nije bilo uobičajenih uredničkih redakcija, saveta i intervencija. Svako je bio autonoman da saopšti svoje viđenje Instituta. Neka viđenja su različita i proizilaze iz već vođenih debata, ubeđenja, stavova i sve to uz mnogo već nepomenutog čini deo institutske istorije.

Najzad, naslov Zbornika preuzeo sam od Božidara Jakšića, jednog od onih koji je kroz nauku i život koračao uspravno, koji je, čini se, spajajući dve sintagme, jednu osmišljenu nakon osnivanja Instituta i drugu koja je nastala u godini, kada obeležava šezdeset pet godina rada, najbolje osetio duh i ideju vremena.

GORAN BAŠIĆ
Institut društvenih nauka

Institut društvenih nauka: o mitovima, ideologiji i pre svega o nauci

I

Institut društvenih nauka je od 25. januara 2022. godine Odlukom Odbora za akreditaciju naučnoistraživačkih organizacija Ministarstva prosvete nauke i tehnološkog razvoja akreditovan kao institut od nacionalnog značaja za Republiku Srbiju u oblasti društvenih nauka. To znači da je Institut, prvi u oblasti društvenih i humanističkih nauka u Srbiji, dosegao nacionalne kriterijume izvrsnosti u naučnoistraživačkom radu. Iste godine, u kojoj obeležava i šezdeset pet godina od osnivanja, Institut je ušao u program transformacije Svetske banke i Ministarstva prosvete i nauke i tehnološkog razvoja koji bi trebalo da ga kroz proces koji će trajati deceniju razvije u regionalni centar izvrsnosti. Očekuje se da će početkom tridesetih godina ovog veka Institut razviti punu naučno-metodološku, materijalno-finansijsku i tehničku infrastrukturu koja će društvenim naukama u Srbiji omogućiti ravnopravan status u evropskom istraživačkom prostoru. Ukoliko odoli izazovima sa kojima će se svakako suočavati tokom ovog procesa, generacija naučnika koja je proteklih godina počela svoj naučni život u Institutu će, baštineći tradiciju i rad prethodnih generacija, zatvoriti krug od uloge „crvene akademije“ koja je Institutu namenjena osnivanjem, do savremene naučne ustanove koja se ravnopravno nadmeće na međunarodnom tržištu naučnih ideja i znanja.

O istoriji Instituta zna se sve i ne zna se „ništa“. Sistematizovana i uredno pohranjena arhivska građa ne postoji ili do nje nije lako doći. Sve je manje savremenika Instituta koji bi mogli posvedočiti o prilikama u kojima je osnovan, a i onim u kojima su iz instituta proistekla druga dva instituta: Institut za savremenu istoriju u Institut za filozofiju i društvenu teoriju. Još manje je podataka o Institutu društvenih nauka koji je kratko radio od 1949. do 1953. godine. Osim istog naziva i nekolicini saradnika koji su bili osnivači oba instituta, nema činjenica koje upućuju na jasne veze između ova dva instituta istog naziva, ali može se pretpostaviti da su određene idejne, programske i organizacione veze postojale.

Mit o „crvenoj akademiji“, odnosno ideji da se stvori jugoslovenski naučni institut u kojem se multidisciplinarno proučavaju ideološki, politički, ekonomski i drugi izazovi socijalističkog društva i države opstao je jer neupitna je bila težnja tadašnje Savezne vlade da stvori takvu instituciju. Za takvom odlukom postojala je realna potreba jer su otvoreni i prikriveni izazovi sa kojima se suočavala jugoslovenska socijalistička država, ali marksistička teorija koju je ideološki utemeljavala, zahtevala je određene odgovore i, pre svega, naučne kadrove sposobne da teorijski, metodološki i praktično odgovore na te izazove. Prema sećanjima Andrije Krešića, upravnika institutskog Centra za filozofiju i pisca jedne od prvih kritičkih studija u „drugoj“ Jugoslaviji *Političko društvo i politička mitologija* (kritika kulta ličnosti) Institut društvenih nauka je osnovan sa idejom da postane „neka vrsta lijeve, crvene akademije, nasuprot zvaničnoj akademiji nauka u Beogradu (SANU), da bude alternativa Univerzitetu i da bude stjecište lijeve marksističke misli. Ideja je bila da Institut bude dominantan ideološki centar, da dominira ideologijom”.¹ U mitu o Institutu kao „crvenoj akademiji“ prožima se uverenje da je njegova uloga bila da bude odgovor marksističke nauke na građansku naučnu provinijenciju u Srpskoj akademiji nauka, odnosno da preraste u jugoslovensku akademiju nauka. Prema ustrojstvu, organizaciji i naročito rukovođenju Institutom ta tvrdnja je nesporna, ali trebalo bi imati na umu i to da 1957. godina, kada je Institut osnovan odlukom Savezne vlade, pripada dobu kada je država preuzela kontrolu

¹ Božidar Jakšić, (priređivač) *Humanizam i kritičko mišljenje – Tako je govorio Andrija Krešić*, Službeni glasnik, Res publica i Svedoci epohe, Beograd, 2010.

nad većinom naučnih institucija u zemlji, pa i nad radom akademija nauka u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Ne bi trebalo zaboraviti da je duh vremena 1948. godine naneo Josipa Broza za počasnog člana Srpske akademije nauka i umetnosti i počasnog doktora svih jugoslovenskih univerzitetskih centara.

Ne sumnjajući u utiske Andrije Krešića, čiji rad je jedno od najsvetlijih i intelektualno najčistijih poglavlja iz istorije Instituta, slobodan sam da podsetim na doba nastajanja mita o „crvenoj akademiji“, odnosno na društvene i političke prilike u kojima je Institut nastao. Sredina šeste decenije XX veka početak je preispitivanja ideološke matrice jugoslovenskog društva. Krešićeva kritika kulta ličnosti ili potonja praksisovska kritička misao refleksije su tog procesa. U to vreme partijskim vođama je postalo jasno da je preko potrebno da se obrazuje intelektualna elita sposobna da sprovede reforme koje će se kasnije podvoditi pod „jugoslovenski eksperiment sa komunizmom“ i da se, ne udaljavajući se od biti marksističke ideologije, utemelji i teorijski razvije specifična matrica privredne, političke i društvene organizacije. Udaljavanje od „sovjetskog“ puta dodatno je pojačalo potrebu za autentičnom kulturnom i naučnom politikom. Već od 1949. godine nagoveštavaju se promene u obrazovnom sistemu, a početkom šeste decenije jugoslovenska politička elita se, pod revitalizacijom individualizma i egzistencijalističkih ideja zapadne filozofije, suočila sa problemom demistifikacije marksističkog korporativizma i volunarizma. Nakon 1952. godine i govora Miroslava Krleža na Kongresu književnika u Ljubljani² postalo je jasno da nastaje doba postepene deideologizacije književnosti i umetnosti, koja će se nekoliko decenija odvijati kroz eklektiku istorijske avangarde i savremenih liberalnih filozofskih ideja i kulturnih pokreta na zapadu. Najzad, novo vreme, koje je trebalo ne samo objasniti, nego kojem je nedostajalo teorijsko i ideološko objašnjenje, nagoveštava i nekoliko političkih eseja Milovana Đilasa objavljenih u listu „Borba“ od 11. oktobra 1953. do 7. januara 1954. godine. U njima Đilas, koji je sve do sredine šeste decenije nadzirao razvoj naučne i kulturne politike, ali i koji se liberalnim idejama izdvajao unutar autoritarne partijske nomenklature, oštro kritikuje stvaranje nove klase, odnosno komunističke birokratije koja teži sticanju materijalnih i političkih povlastica i dobiti i zaslepljena sopstvenom istorijskom ulogom podriva temeljne civilizacijske vrednosti tako što ideologiju i partiju pretpostavlja vladavini zakona, a ograničava slobodu mišljenja i izražavanja.³ Alternativu dogmatizmu i volunarizmu Đilas je video u razvoju demokratije u socijalističkom društvu i time je prešao granicu kritike koju su birokratizovani sistem i „vođa“ revolucije bili spremni da podnesu. Njegovom degradacijom i surovim kažnjavanjem upućena je poruka svima koji bi se odvažili da dovedu u pitanje raskorak komunističkih ideala i komunističke stvarnosti.

Pomenuti događaji prethode osnivanju Instituta društvenih nauka 19. jula 1957. godine. U vremenu koje su obeležili razlaz sa sovjetskim putem u socijalizam, snažna propaganda rovine i loše prilagođene prosvetiteljske ideje o jednakosti i bratstvu jugoslovenskih naroda, autoritarni vođa, jaka partija i sve jača privilegovana birokratija i od njih slabija država, od naučnih instituta i univerziteta se očekivalo, manje, da daju odgovore na promene sa kojima se suočavalo tadašnje jugoslovensko društvo, a više, da stvaraju novi tip stručnjaka (elitu), ali i novi tip socijalističkog građanina. Od Instituta društvenih nauka i generalno od jugoslovenske akademske i naučne zajednice očekivalo se da nađe autentičan teorijski put na eklektici nepomirljivih ciljeva Druge i Treće internacionale.

II

Na ovom mestu napraviću digresiju i na primeru „uspravnog hoda kroz nauku i život“ dvojice značajnih naučnika koji su ostavili jasan trag u istoriji Instituta, pomenutog Andrije Krešića i Božidara Jakšića, ukazati na prve otpore državnom planu o stvaranju kontrolisane nauke. Naime, sedam godina nakon osnivanja Instituta Andrija Krešić, u to vreme uprav-

² Videti: Miroslav Krleža, „Govor na Kongresu književnika u Ljubljani“, *Republika*, god. VIII, knj. II, br. 10–11, Zagreb, 1952, str. 205–243.

³ Milovan Đilas, *Nova klasa*, Narodna knjiga, Beograd, 1990.

nik institutskog Odeljenja za filozofiju, završio je rukopis pod naslovom *Političko društvo i politička mitologija – prilog kritici kulta ličnosti* u kojoj se upustio u demistifikaciju i razobličavanje prirode autoritarne vlasti ustrojene na partijskoj poslušnosti i podobnosti, strahu i opštem nepoverenju i nesigurnosti. Taj rukopis je iste godine objavljen u nekoliko primeraka kao interno institutsko izdanje jer nije dobio povoljnu ideološku recenziju koju je prolazio ne samo svaki rukopis, nego i zaposleni u Institutu. Pod nazivom *Kritika kulta ličnosti* rukopis je objavila Izdavačka kuća „Vuk Karadžić“ četiri godine kasnije, ali činjenica je da je on nastao u Institutu društvenih nauka u vremenu strogo kontrolisane nauke i naučnog rada. Krešićevim neobjavljenim rukopisom, odnosno refleksijom nauke da na ideološku represiju odgovori sofisticiranjem politike, počinje demitologizacija ideje o Institutu kao crvenoj akademiji. Odgovor birokratije na naučnu kritiku ovoga puta nije bio surov kao u slučaju partijskog „grešnika“ Milovana Đilasa, ali nije izostao. Rad u Odeljenju za filozofiju je zamro, a Andrija Krešić je postao direktor Instituta za radnički pokret u kojem je, uprkos intenciji državne naučne politike da kontroliše kadrovska pitanja, zaposlio Božidara Jakšića koji je zbog članka „Jugoslovensko društvo između revolucije i stabilizacije“ objavljenog u časopisu *Praxis* br. 3/4 iz 1971. godine, ali i zbog iznošenja kritičkih stavova objavljenim u časopisu *Naši dani* br. 311 iz 1969. godine i na javnim predavanjima održanim u Banja Luci (1969) i u Sarajevu (1970) i na „Zimskim filozofskim susretima Tara“ (1971. i 1972) pritvoren i sudski je gonjen nakon čega je ne samo izgubio mesto asistenta na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, nego su mu bili zatvoreni svi kanali profesionalne komunikacije. Božidar Jakšić se, nakon rada u Institutu za međunarodni radnički pokret, 1985. godine zaposlio u Institutu društvenih nauka i ubrzo je postao upravnik njegovog Centra za filozofiju i društvenu teoriju. Jakšić, koji je po mnogo čemu, a najviše po naučnoj čestitosti i doslednosti, duhovno čedo Andrije Krešića, došao je na mesto upravnika Centra sa kojeg je Krešić otišao verujući u mit o crvenoj akademiji. Ovaj neisplaniran kontinuum ukazuje na to da se, iako kontrolisana, naučna misao, ideje i ličnosti sazdane iz „jednog komada“ spremne i sposobne da brane istinu od ideologije, nisu nestajale iz institutskog fokusa, ni onda kada se javnosti činilo drugačije.

III

Početak sedme decenije u Institutu se osnivaju Centar za demografiju, 1962. godine i 1963. godine Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje. Osnivač i prvi upravnik Centra za demografiju bio je Miloš Macura čime su utemeljena savremena demografska istraživanja u Srbiji i regionu. Mirjana Rašević upravnica ovog Centra od 1993. godine do 2022. godine i jedina žena direktorka Instituta društvenih nauka koja je tu dužnost obavljala od 2002. do 2015. godine pripremila je za ovaj Zbornik prilog u kojem je ukazala na osnivanje, rad i značaj za društvene nauke ovog Centra, a na ovom mestu bih izdvojio iz tog rada mišljenje profesora emeritusa Univerziteta u Ljubljani Janeza Malačiča da je „Centar za demografska istraživanja bio je najveći i najznačajniji demografski istraživački institut u socijalističkoj Jugoslaviji“ u kojem je negovan multidisciplinarn pristup izučavanju stanovništva, uspostavljena čvrsta veza sa javnom statistikom i javnim politikama i, najvažnije od svega, u kojem su stasavale generacije demografa. Gotovo istovremeno osnovana je, pod rukovodstvom Firdusa Džinića, prvo istraživačka grupa, a potom i centar čiji je cilj bio istraživanje stavova javnog mnjenja. Ne postoje pouzdani podaci, ali u naučnoj javnosti se često pominje da je ovaj institutski Centar bio prvi, ili jedan od malog broja, istraživačkih grupa za istraživanje javnog mnjenja iza „gvozdene zavese“. Uporedo sa istraživanjima javnog mnjenja jača i politikološki ogranak Centra.

Međutim, pomenuti centri nisu bili deo naučne strukture uspostavljene osnivanjem Instituta kada je naučnoistraživački rad bio koncentrisan u odeljenjima: za političke i pravne nauke, za ekonomske nauke, za sociologiju i za istorijske nauke. Oko Instituta se u naredne dve decenije okupljaju naučnici iz različitih jugoslovenskih centara, a među njima su: Jovan Đorđević, Rudi Supek, Milan Bartoš, Ljubomir Tadić, Anton Vratuša, Najdan Pašić, Adolf Bibić, Aleksandar Fira, Jakov Radišić, Vuko Pavićević, Zlata Grebo, Velimir Tomanović,

Aleksandar Hristov, Jože Goričar, Dušan Breznik, Jože Filfan, Voja Rakić, Radivoj Uvalić, Radivoje Marinković, Ilija Stanojčić, Slavko Milosavljević, Vesna Pešić, Zdravko Mlinar, Mirjana Vasović, Branko Petranović, Dušan Pirec, Dimitrije Prodanović, Andrej Miletić, Bogumil Hrabak, Firdus Džinić, Đuro Šušnjić, Andrija Krešić, Ivan Maksimović, Miloš Macura, Eleonora Mićunović, Miroslav Rašević, Milica Sentić, Dragomir Pantić, Ljiljana Bačević, Vladimir Goati, Vojislav Koštunica, Milan Matić; a nakon toga i pripadnici generacije koja je obeležila period burnih promena u društvu i državi koje su značajno usporile razvoj društvenih nauka: Božidar Jakšić, Zoran Đinđić, Miladin Životić, Danilo Šuković, Mirjana Rašević, Milan Vukomanović, Zorica Mršević, Borisav Džuverović, Dragana Avramov, Milan Brdar, Zoran Vidojević, Dijana Vukomanović, Zoran Lutovac, Slobodan Vuković, Stjepan Gredelj, Rada Drezgić, Dušan Janjić, Jovan Komšić, Marinko Lolić, Vera Marković, Slobodan Maksimović, Jovanka Matić, Srećko Mihajlović, Snježana Milivojević, Hajrija Mujović, Zoran Obrenović, Goran Penev, Mina Petrović, Ognjen Pribičević, Laslo Sekelj, Zoran Slavujević, Marta Sjeničić, Milan Subotić, Miroslav Hadžić, Kosta Čavoški.

Pored pomenutih saradnika, od osnivanja do septembra 2022. godine, u Institutu je radilo 544 saradnika i saradnica, a njegovim radom su rukovodili Boris Zihel, Vlajko Begović, Najdan Pašić, Anton Vratuša, Branimir Janković, Milivoje Trklja, Velimir Tomanović, Dimitrije Prodanović, Svetozar Čulibrk, Vladimir Goati, Dragomir Pantić, Mirjana Rašević i Goran Bašić.

IV

Za istoriju Instituta se vezuje i rad u njegovom Centru za filozofiju i društvenu teoriju „sedmero veličanstvenih“ profesora i saradnika Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu koji su 1975. godine odstranjeni iz nastave zbog toga što su „svojim delovanjem, kao teorijskim radom, tako i u obavljanju nastavno-pedagoških funkcija, napustili revolucionarno marksistički pogled na svet i nalaze se u otvorenom idejno-političko sukobu sa Savezom komunista Jugoslavije“.⁴ Nastavnici i saradnici Filozofskog fakulteta Dragoljub Mićunović, Zagorka Golubović, Mihajlo Marković, Svetozar Stojanović, Ljuba Tadić, Nebojša Popov i Triva Inđić odstranjeni su iz nastave i sve do 1981. godine bili su istisnuti iz javnog života i naučne komunikacije. Nemilost vlasti je popustila nakon 1980. godine, a pritisak međunarodne javnosti je pojačan i ova grupa intelektualaca koja će upečatljivo uticati na razvoj društvenih nauka, ali i političkog pluralizma u Srbiji na kraju XX i na početku XXI veka je, ispostavilo se, zaposlena, a ne kako je planirano uhlebljena, u Institutu društvenih nauka. Prema sećanjima profesora Mićunovića iz prve knjige njegovih trotomnih memoara „Život u nevremenu“ Institut je tada uključen u sastav Beogradskog univerziteta kako bi se formalno ispunio uslov međunarodnih organizacija da se izgnani nastavnici pravično rehabilituju i vrata u nastavu na Univerzitetu. Međutim, rad u Centru za filozofiju i društvenu teoriju ispunio je samo polovinu želja, povratak na Univerzitet u Beogradu je ostvaren, ali u nastavu ne.

Polovično rešenje problema je moralo ostaviti određeno nezadovoljstvo i prema sećanjima profesora Mićunovića, ali i Božidara Jakšića, čiji radovi su objavljeni u ovom Zborniku, postojala je određena napetost između „pridošlica“ i postojeće institutske naučne zajednice koja je imala svoj ritam, ciljeve i zapažene rezultate koji su Institut približavali i danas željenim naučnim ciljevima – uspostavljanje funkcionalne i nezavisne veze sa javnim politikama i obrazovanje naučnih kadrova. Institut je u to vreme razvio metodologiju i infrastrukturu istraživanja javnog mnjenja koja su bila veoma cenjena i u međunarodnim naučnim krugovima i negovana je saradnja sa drugim jugoslovenskim univerzitetskim centrima i istraživačima, među kojima su bili cenjeni i autonomni naučnici Niko Toš, Sergej Flere, Bora Kuzmanović, Silvano Bolčić, Anđelka Milić i drugi. Demografska istraživanja su, prema rečima demografa izvan Instituta, bila veoma cenjen resurs za popisne metodologije i planiranja razvoja stanovništva, a u povelju se bila istraživanja medicinskog prava. Metodičan

⁴ Dragoljub Mićunović, *Život u nevremenu*, Arhipelag, Beograd, 2013, str. 284.

naučni rad i procedure koje su vođene u skladu sa propisima i naučnom politikom bili su u saglasju sa naučnim ambicijama i rezultatima kolega u novonastalom Centru, ali ne i sa njihovom željom za političkim aktivizmom koji ih će ih, ispostavilo se ubrzo dovesti u priliku da iskuse moć vlasti. Opravdana i društvu potrebna težnja da kritici podvrgnu sve što je dugo prikrivano birokratskim i partijskim aparatima otvorili su britku debatu saradnika Centra za filozofiju i društvenu teoriju sa širim krugom jugoslovenskih naučnika, ali i političara u kojoj većina naučnika u Institutu, nije želela, svako zbog svojih razloga, da učestvuje. Razlaz se mogao naslutiti iako se o njemu nije otvoreno razgovaralo, a manje-više ambivalentan stav drugih institutskih centara prema kritikama knjige „Stranački pluralizam i monizam“ Vojislava Koštunice i Koste Čavoškog i naročito zabrane i uništavanje rukopisa „Društveni sukobi – izazovi sociologije“ Nebojše Popova doprineli su tome da se 1992. godine Centar za filozofiju i društvenu teoriju izdvoji u nezavisan Institut. Tada iz Instituta društvenih nauka, pored pomenutih sedam naučnika, odlaze i Zoran Đinđić, Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški i drugi saradnici koji su svako na svoj način obeležili pre svega političku i društvenu, pa tek potom naučnu istoriju Srbije.

Trebalo bi naglasiti da je iz Instituta društvenih nauka, pored Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, 1969. godine, spajanjem njegovog Odeljenja za istorijske nauke sa Odeljenjem za istoriju jugoslovenskog radničkog pokreta Instituta za izučavanje radničkog pokreta, potekao i Institut za savremenu istoriju o čemu je u Zborniku opširniji rad kolege Momčila Pavlovića. Odnosi između Instituta društvenih nauka i Instituta za savremenu istoriju tokom vremena su se prepletali, mimoilazili, imali naučno bliske i potpuno udaljene uloge. Sa Institutom za filozofiju i društvenu teoriju ti odnosi su imali drugačiju dimenziju, koja ukorenjena u prošlosti i mitovima koji nikada nisu objašnjeni i racionalizovani, opterećuje rad i saradnju u savremenim uslovima. Primer tome, a i apsurd je da, uprkos tome što dele istu zgradu, grade budućnost na težnji da zakorače u evropski naučni prostor, među naučnicima se neguju kolegijalne i prijateljske veze, uspostavljaju i razgranavaju međunarodne mreže, oba instituta nemaju zajednički projekat koji bi ih ojačao i približio tom cilju. Saradnji nije doprinelo ni to što je tokom poslednje decenije iz Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Institut društvenih nauka prešlo osam naučnika od kojih troje naučnih savetnika. Šta su razlike i prepreke? Čini mi se da ih nema, osim onih koji se održavaju u mitovima o „ideologizaciji nauke“ u starijem Institutu i „kontrainstitucionalizaciji“ u mlađem Institutu. Razrešenje ovog čvora je u razgovoru i težnji ka naučnoj istini i opštem dobru koje zagovaraju oba instituta.

V

Raspad jugoslovenske državne zajednice i generalno zapostavljanje nauke, naročito društvenih nauka u Srbiji nakon toga, doprineli su problemima čije posledice se osećaju i danas. Donošenjem Zakona o univerzitetu 1998. godine Institutu je oduzet status naučnoistraživačke organizacije pod okriljem Univerziteta u Beogradu, a uprkos tome što je od 2014. godine Institut više puta, na osnovu ispunjenih naučnih i organizacionih zakonom propisanih uslova, pokretao proceduru za ponovnim priznavanjem tog statusa, nikada nije udostojen odgovorom. Veoma često se pominje da je Zakon o univerzitetu imao cilj da zatre autonomiju univerziteta i da sa univerziteta odstrane neposlušne i nepodobne. Kako su pod okrilje Univerziteta u Beogradu, u međuvremenu, vraćeni svi koji su izgubili univerzitetski status, osim Instituta društvenih nauka, proizilazi da mu breme „crvene akademije“ po svemu sudeći nije skinuto ili mu je pridodat novi teret nespojiv sa njegovim naučnim ambicijama. Nerazumevanju postupanja Univerziteta u Beogradu u vezi sa izbegavanjem da sprovede postupak sticanja (obnavljanja) univerzitetskog statusa Instituta društvenih nauka doprinosi i činjenica da pojedini instituti, kojima je taj status priznat, ne ispunjavaju Statutom Univerziteta u Beogradu za to propisane uslove.

Drugi problem, koji proizilazi iz decenijama neuređenog i nemuštog odnosa nauke i visokog obrazovanja, jesu zakonske prepreke da naučni instituti organizuju doktorske studije. Iako većina instituta ispunjava uslove za akreditaciju doktorskih studija, to nije do-

zvoljeno, a svaka rasprava o tome vodi u produbljivanje jaza između visokoškolskih (fakulteta) i naučnih (instituta) ustanova. Paradoks ovog stanja, koje je na štetu mladih naučnika i nauke u celini, jeste u tome što se prilikom akreditacije i evaluacije rada instituta i pojedinačnog učinka istraživača zahteva dokaz o njihovom učešću u nastavi. Istovremeno, prema podacima Fonda za nauku koji se nalaze na njegovom sajtu, na programima „Promis“ i „Ideje“ odobren je samo jedan projekat čiji je nosilac institut iz oblasti društvenih nauka. Već iz ovih šturih i na efemernom mestu saopštenih činjenica proizilaze pitanja – gde „stanuje“ nauka u Srbiji i šta mogu društvene nauke, koje je svojevremeno postavio oksfordski profesor Bent Flivbjerg razmatrajući razloge neuspeha (nemoći) društvenih nauka.⁵

Među problemima koji opterećuju rad i razvoj Instituta društvenih nauka, ali i generalno društvenih nauka u Srbiji, jeste nedostatak naučne infrastrukture. Na primeru Instituta društvenih nauka to je upečatljivo uočljivo. Naime, uz puno posvećenosti i rada uspostavljena i brižljivo negovana institutska mreža za terensko istraživanje javnog mnjenja razorena je tokom devedesetih. Razvoj tehnologije je omogućio brža, ali daleko nepouzdanija i nebezbednija ispitivanja putem telefona, internet platformi koje sprovode agencije za koje važe povoljniji i jeftiniji uslovi u kojima organizuju i sprovode istraživanja, ali gde postoji, tržištem nametnuta, intencija da se odstupa od naučne metodologije i etičnosti.

Nastojanja saradnika Instituta, naročito koleginica i kolega u Centru za politikološka istraživanja i javno mnjenje da uspostave naučnu infrastrukturu, odnosno da obnove terensku mrežu i da ustanove internet platforme za prikupljanje naučno verifikovanih podataka sapliću se godinama o splet pravnih, materijalnih, kadrovskih problema. Pre nekoliko godina švajcarska agencija „Helvetas“ razvijala je program podrške društvenim naukama u Srbiji pod nazivom „Perform“ kojim je pored ostalog podstican razvoj naučne infrastrukture. Institut društvenih nauka je iskoristio mogućnosti koje je nudio ovaj dobro osmišljen program i počeo je sa razvojem infrastrukture za istraživanje stavova javnog mnjenja i prikupljanje podataka koji su u funkciji društvenog razvoja i javnih politika. U saradnji sa kolegama iz drugih instituta, a pre svih sa Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i uz podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Institut se upustio u realizaciju Evropskog društvenog istraživanja (*European Social Survey*) koje se sprovodi u okviru programa Evropskih infrastrukturnih istraživanja (ERIC).

Rad na ovom istraživanju probudio je nadu da se željena nacionalna naučna infrastruktura može obnoviti, a entuzijazam naučnika, naročito mlađe generacije sociologa, podsticali su sve povezanija i konkretizovana naučna komunikacija, produbljivanje znanja, mogućnost objavljivanja naučnih radova zasnovanih na činjenicama, uspon časopisa *Sociologija* u kojem su objavljivani rezultati ESS istraživanja, sve bolja povezanost sa evropskom istraživačkom mrežom. Podstrek je predstavljao i osećaj prepoznate korisnosti društvenih nauka nakon izveštaja Evropske komisije za 2020. godinu o napretku Srbije u procesu pridruživanja Evropskoj uniji, u kojem je pomenuto da je Institut društvenih nauka u saradnji sa kolegama iz drugih naučnih instituta sproveo devetu rundu ESS istraživanja i time doprineo približavanju nacionalne nauke evropskom istraživačkom prostoru. To je bilo prvi put, posle decenija zanemarivanja i nipodaštavanja, da se ističe značaj društvenih nauka.

Nažalost, podrška koju je tokom tog perioda pružilo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja nije bila dovoljna za obnovu pomenute naučne infrastrukture. Institut društvenih nauka i dalje nastoji, ali sa neizvesnim ishodom, da razvije stabilnu i održivu infrastrukturu za istraživanja javnog mnjenja i prikupljanje verifikovanih podataka. Očekivalo se da će ustanovljavanjem Fonda za nauku ovaj problem biti prevaziđen, odnosno da će među osnovnim vrstama podrške naučnom razvoju biti razvoj ove vrste infrastrukture u društvenim naukama. U Strategiji naučnog i tehnološkog razvoja „proširenje kapaciteta infrastrukture postojećih NIO“ izdvojena je i navedeno je da su: „Moderna naučnoistraživačka infrastruktura i oprema neophodni, kako bi se institucije i istraživači adekvatno opremili radi povećanja efektivnosti i efikasnosti realizacije institucionalnih zadataka, nacionalnih i međunarodnih projekata, a posebno kako bi se unapredila konkurentnost nauke i srpske privrede. Nabavka, održavanje i pristup kapitalnoj opremi nužan su preduslov za

⁵ Bent Flivbjerg, *Šta mogu društvene nauke*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

uspešan i produktivan naučnoistraživački rad." Fond za nauku nudi raznovrsne programe koji su osmišljeni tako da odgovaraju na različite društvene izazove i potrebe među kojima je i izgradnja naučne infrastrukture. Institut društvenih nauka je na programima „Promis“, „COVID 19“ i „Ideje“ podneo devet predloga projekata od kojih se pet odnosilo na razvoj naučne infrastrukture u društvenim naukama. Ni jedan od njih nije odobren. Ne osporavajući, ali sumnjajući, u objektivnost procesa ocenjivanja i odabira projekata za finansiranje, na ovom mestu želim da ukažem na činjenicu da bi za društvene nauke uopšte, odnosno za ostvarivanje strateških ciljeva razvoja nauke, njihovog funkcionalnog povezivanja sa javnim politikama i privredom bilo svrsishodnije da je prvo raspisan poziv za razvoj naučno istraživačke infrastrukture. Na taj način unapredili bi se (pred)uslovi i metodologija za naučna istraživanja i njihovom operacionalizaciju i stvorila čvršća osnova za ostvarivanje strateških ciljeva u društvenim naukama u Srbiji. Ovu pretpostavku potvrđuje program podsticaja uključivanja mladih istraživača doktoranada u rad naučnoistraživačkih organizacija koje sprovodi Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja tokom kojeg je, u relativno kratkom periodu, osvežena istraživačka infrastruktura. U Institutu društvenih nauka je, zahvaljujući ovom programu u istraživanja, uključeno šesnaest mladih istraživača od kojih je nekoliko doktoriralo i izabrano u naučna zvanja, a od ostalih se očekuje da okončaju doktorske studije najkasnije u naredne dve godine.

Deo infrastrukture jesu i uslovi rada odnosno radni prostor. Zgrada Instituta društvenih nauka je podignuta 1958. godine i bila je namenjena isključivo za njegove potrebe. Istraživačima i saradnicima na raspolaganju je bilo sedam spratova, biblioteka sa čitaonicom i drugi prateći sadržaji. Pored poslovnog prostora u zgradi je postojao, ali u zasebnom ulazu, i stambeni deo u koji su smešteni istraživači koji su na rad u Institut dolazili iz drugih jugoslovenskih centara. Međutim, već sedamdesetih godina prošlog veka javljaju se prvi problemi u vezi sa organizacijom rada, o čemu je obavешten osnivač. Situacija se znatno pogoršala devedesetih godina kada je izostalo, već nedovoljno i površno, održavanje zgrade. Vlada Republike Srbije koja je svojstvo osnivača preuzela od Savezne jugoslovenske vlade 1977. godine zgradu je na korišćenje dodelila Institutu, ali je u međuvremenu tri od sedam spratova dodelila Institutu za filozofiju i društvenu teoriju, više stotina kvadratnih metara kancelarijskog prostora udruženjima građana, a čitaonicu, deo biblioteke i drugi prostor u prizemlju zgrade privatnim korisnicima. Posledica toga je da danas šezdeset četvoro zaposlenih naučnika, istraživača i saradnika u administraciji deli dvadeset četiri kancelarije, od kojih neke ne ispunjavaju osnovne uslove za rad. Upečatljiv i žalostan je primer uslova rada šestoro saradnika u Centru za ekonomska istraživanja koji dele jednu kancelariju, koja je prema Ugovoru o korišćenju zgrade zajednička sa Institutom za filozofiju i društvenu teoriju. Ništa bolja situacija nije ni sa prostorom Centra za filozofiju čijih sedam saradnika dele dve prostorije. Nije naodmet pomenuti da u ova dva institutska centra radi petoro naučnih savetnika (redovnih profesora) i troje viših naučnih saradnika (vanrednih profesora) i nekoliko mladih istraživača.

Za društvene nauke u Srbiji porazna je činjenica da je fond od sto četrdeset hiljada knjiga pohranjenih u institutskom bibliotečkom fondu, od kojih je dobar deo unikanatan i datira iz vremena osnivanja Instituta, propada jer je smešten u neuslovnom magacinskom prostoru kojem iz Instituta nema direktnog pristupa. Najzad, vodovodne instalacije i kišno odvodnjavanje prelivaju se kroz zgradu i mešaju sa kablovima strujne instalacije, a već duže vreme u dva krila zgrade daljinsko grejanje ne funkcioniše. U eri fantastičnih tehnoloških promena i primene veštačke inteligencije u svakodnevicu, prostorna infrastruktura i fizički uslovi rada u Institutu društvenih nauka izuzetno su loši i predstavljaju prepreku njegovom razvoju.

Institut je nastojao da ovu vrstu problema sanira i uložio je značajna sredstva iz sopstvenih prihoda u unapređenje radnih uslova i nastojao je da pronade investiciona sredstva za uređenje infrastrukture. Međutim, kako Institut nije vlasnik zgrade, nego je to Vlada Republike Srbije koje je preko Direkcije za imovinu zgradu dodelila Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, a ono ustupilo na korišćenje Institutu društvenih nauka i Institutu za filozofiju i društvenu teoriju, direktno ugovaranje poslova u vezi sa sanacijom nije moguće. Pre nekoliko godina oba instituta su konkurisala kod Vlade Republike Srbije za sredstva kojima bi se rekonstruisala zgrada, ali kada se činilo da će ona biti odobrena,

ta linija budžeta je preimenovana za druge namene i stanje je ostalo neizmenjeno. Dakle, uslovi rada u Institutu društvenih nauka su, u godini kada obeležava šezdeset pet godina od osnivanja, verovatno lošiji nego 1958. godine kada je zgrada u Kraljice Natalije 45, tada Narodnog fronta, predata na korišćenje Institutu.

Najzad, u ovom odeljku u kojem nužno, mada ne i rado, pominjem probleme sa kojima se Institut društvenih nauka suočava u savremenom periodu u kojem je ostvario značajne, prepoznate i priznate uspehe, istovremeno ukazujem i na to da većina tih problema, uprkos naporima javnih politika da stanje izmeni, i dalje generalno opterećuje razvoj nauke u Srbiji, a posebno društvene nauke.

Nedavno je Institut, u saradnji sa Srpskom akademijom nauka i umetnosti, objavio zbornik radova *Društvene i humanističke nauke u Srbiji* u kojem smo nastojali da razmotrimo i za diskusiju otvorimo pitanja o društvenim i humanističkim naukama kao javnom dobru, o tome kakav je javni i individualni interes u odnosu na naučni rad, o autonomiji društvenih nauka u globalnom svetu, o etičnosti i vrednovanju naučnoistraživačkog rada, najzad, i o praktičnosti društvenih nauka, perspektivama njihovog razvoja i drugim temama o kojima se raspravlja unutar naučne zajednice. Objavljivanje tog zbornika u kojem su objavljene prilozi petorice akademika i uglednih naučnika sa univerziteta i instituta prošlo je bez interesovanja javnosti. Ta činjenica, sama po sebi, jeste zabrinjavajuća iz više razloga, ali i dovoljan pokazatelj u kom smeru bi naučna politika trebalo da se razvija.

Naime, opisani uslovi rada Instituta društvenih nauka nisu izolovan slučaj i izuzetak. Naprotiv, sa mnogim institutima delimo slične probleme. S druge strane, činjenica je da se poslednjih godina posvećuje više pažnje naučnom razvoju i da se kroz različite budžetske linije preko Ministarstva prosvete nauke i tehnološkog razvoja i Fonda za nauku izdvajaju značajna, ali ne i dovoljna sredstva. Ove promene, posebno one koje se odnose na ulaganje u naučnoistraživačku infrastrukturu, mogu se pratiti u studiji akademika Zorana V. Popovića *Kapitalna ulaganja u naučnoistraživačku infrastrukturu u Republici Srbiji u 21. veku*. Ministarstvo je uložilo značajna sredstva u razvoj naučnoistraživačkog podmlatka u institutima, obezbeđene su solidne osnovne zarade naučnika i istraživača, ali ne i sredstva za razvoj istraživanja. Istini za volju, ova sredstva bi trebalo da se obezbede preko Fonda za nauku. Već je pomenuto da su stručnjaci Instituta u različitim konzorcijumima podneli više od deset projekata Fondu za nauku, ali ni jedan nije odobren. U sličnoj situaciji su i ostali instituti društvenih nauka. U stvarnosti to znači da već duže vreme Institut za razvoj i sprovođenje istraživanja raspolaže na godišnjem nivou sa oko dva miliona dinara. Ona se raspoređuju na rad u šest naučnih centara u kojima je zaposleno 57 istraživača i istraživačica. Nedostatak sredstava za istraživanja delimično je ublažen uspesima na konkursima za projekte u evropskim fondovima (HORIZON 2020, INTEREG, Erasmus+, Jean Monnet, Evropska komisija) i saradnjom sa međunarodnim organizacijama (Nemačka organizacija za međunarodnu saradnju – GIZ, Svetska banka, Friedrich Ebert, UNICEF, UNPFA, OHCHR, WHO, USAID) i povremenom saradnjom sa nosiocima javnih politika (Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog, Ministarstvo zdravlja, resori u Vladi Republike Srbije koji su bili zaduženi za populacionu politiku, Ministarstvo spoljnih poslova).

Obezbeđivanje razvoja kroz ostvarivanje sopstvenih prihoda, posebno prihoda koji se ostvaruju isključivo kroz istraživanja, poželjan je model koji je zasnovan na konkurentnosti i sposobnosti naučnoistraživačkih instituta da svoj rad osmisle kroz pružanje usluga javnim politikama, privredi i društvu. U aktuelnom, ali i prethodnim programima Instituta društvenih nauka takva naučna politika je usvojena i primenjivana je, ali je uspeh bio promenljiv i u postojećim uslovima nije održiv.

Najveća prepreka ostvarivanju dobiti na osnovu pružanja usluga iz naučnoistraživačkog rada u društvenim naukama je postojeći destimulativni sistem finansiranja i organizacije rada. Opređenjem da osnovne zarade naučnika zavise isključivo od ostvarivanja njihovog individualnog napretka koji se ocenjuje na osnovu kvantitativnih i kvalitativnih pokazatelja postignutih naučnih rezultata usmerio je rad ka individualizaciji i otežao je načine programskog, projektnog i timskog rada, što je u suprotnosti sa strateškim pristupom u našoj nauci. U multidisciplinarnim institutima, kakav jeste Institut društvenih nauka, takav pristup je destimulativan i nije u interesu razvoja naučnoistraživačkog rada, a pored toga, upitna je i njegova društvena opravdanost.

Smatralo se da će ovaj problem rešiti finansiranje naučnoistraživačkog rada preko projekata odobrenih od Fonda za nauku. Ta očekivanja su, čini mi se bila realna, jer već više godina Institut društvenih nauka razvija znanja i metode za pisanje projekata prilagođene pravilima savremenog upravljanja i administriranja naučnoistraživačkim projektima. Od 2016. godine, kada smo se pridružili tada malobrojnim zagovaračima ideje o ustanovljavanju Fonda za nauku, u Institutu smo osnovali Resursni centar za podršku istraživanjima koji je vremenom uključen u rad Stručne službe i čija uloga je da pruža podršku istraživačima u procesu pripreme projekata i njihovog administrativnog i tehničko-organizacionog upravljanja. Zahvaljujući podršci pomenutog programa „Perform“ nekoliko saradnika Instituta je obučeno za ove poslove. Pored toga, Naučno veće je ustanovilo Etički odbor koji, između ostalog, daje mišljenje o projektima i uredili smo i stvorili uslove za zaštitu podataka o ličnosti u skladu sa Opštom uredbom o zaštiti podataka EU. To sve se pokazalo nedovoljnim za postizanje uspeha kod Fonda za nauku. Posledica toga je da su i oni istraživači koji su bili puni entuzijazma i očekivali naučni benefit od Fonda vremenom postali skeptični te ih je bilo teško uveriti u svrhu pripreme projekata za poslednji poziv Fonda za nauku „Prizma“.

Ukoliko je intencija da se razvoj naučnoistraživačkog rada i opstanak instituta zasniva na principima konkurentnosti i sposobnosti, onda se uslovi njihove primene moraju obezbediti, održavati i osloboditi bilo kakvog spoljašnjeg uticaja. Navike stečene primenom, u našim društvenim naukama popularnog „burazerskog“ principa, moraju se zameniti jasnim kriterijumima, nepristrasnim recenzijama i evaluacijama i razvojem nacionalnih potencijala, uključujući i ljudske resurse i metodologiju da taj proces ostvare.

Najzad, opstanak instituta mogu, poput Instituta društvenih nauka, obezbediti samo na osnovu sopstvenih prihoda koje stiču isključivo kroz naučnoistraživački rad pa je neophodno je da se stvore zakonski uslovi da samostalno raspolažu sopstvenim prihodom koji ostvare izvan prihoda koji ostvaruju kroz javni budžet. Iz ostvarenog sopstvenog prihoda isplaćuju se obaveze propisane zakonima, a koje se ne mogu izvršiti sredstvima primljenim iz budžeta Republike Srbije ili Fonda za nauku, i stimulacije naučnicima koji obavljaju poslove koji se takođe ne mogu isplatiti budžetskim sredstvima – upravljanje centrima, učešće u radu institutskih i komisija i tela, učešće u istraživanjima koja su finansirana sredstvima iz međunarodnih izvora i slično. Ograničavanje samostalnog upravljanja sopstvenim prihodima dodatno bi destimulisalo rad u institutima i praktično ga svelo na sinekuru, a institute na prolazne stanice ka fakultetima, privredi, nevladinim i međunarodnim organizacijama, a sve češće ka inostranstvu.

Poslednji, mada ne i najbeznačajniji među problemima koji su opterećivali razvoj naučnoistraživačkog rada u Institutu društvenih nauka je odnos javnih politika prema nauci, posebno društvenim naukama. Uvreženo je mišljenje o beskorisnosti društvenih nauka i da one ne mogu praktično da doprinesu rešavanju problema sa kojima se svakodnevno suočavaju stručnjaci u javnoj upravi. Dobrim delom, takvom mišljenju doprinose i pseudo naučnici koji ne razlikuju nauku zasnovanu na činjenicama i utemeljenu u teorijskim i metodološkim konsideracijama, od pseudo naučne misli zasnovane na impresijama i površnosti.⁶ Činjenica koja se može potvrditi i bez provere je da našim javnim politikama nedostaju verifikovani podaci i analize prilikom osmišljavanja javnih politika, ocene njihovih rezultata, planiranja mera za unapređenje. Na to javne politike obavezuje Zakon o planskom sistemu Republike Srbije⁷ koji ih obavezuje da sprovode *ex-ante* i *ex-post* analize efekata, odnosno rezultata javnih politika. Institut društvenih nauka uspešno ostvaruje saradnju sa delovima javne uprave i nastoji da doprinese razvoju javnih politika, naročito onih koji se kreiraju u vezi sa razvojem stanovništva, upravljanja migracijama, socijalnom inkluzijom, zdravljem i medicinskim pravom, ostvarivanjem ljudskih i manjinskih prava. Potencijali Instituta su daleko veći i doprinos bi mogao da bude efikasniji da među donosiocima odluka postoji svest o stvarnom značaju sintagme „javne politike zasnovane na činjenicama“. Godinama nastojimo da razvijemo načine prikupljanja podataka o različitim društvenim fenomenima

⁶ Goran Bašić, „Mogu li društvene nauke biti praktične?“, u: Lj. Maksimović i G. Bašić (ur.), *Društvene i humanističke nauke u Srbiji*, SANU & IDN, Beograd, 2022, str. 234–249.

⁷ *Službeni glasnik RS*, br. 30/2018.

kao i stavove javnog mnjenja o efektima pojedinih javnih politika. Međutim, podrška takvoj naučnoj orijentaciji, koja proizilazi kako iz nacionalne Strategije razvoja nauke, tako i iz strateških principa evropske nauke, podržana je u poslednjih nekoliko godina od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, ali ne i od, kako je rečeno, Fonda za nauku, koji ne bi trebalo da bude izolovan organ u naučnom sistemu, niti od donosioca odluka u javnim politikama, među koje spada i administracija u upravi. Najčešće, veze između javnih politika i Instituta se ostvaruju, na način na koji ne bi trebalo da se ostvaruju, na osnovu ličnih veza koje se koriste da bi se kolegama u upravi objasnilo zašto su pojedine aktivnosti i istraživanja Instituta u interesu javnog dobra. Više bi voleli kada bi se uspostavili otvoreni kanali komunikacije i načini saradnje koji bi povećali konkurentnost među naučnom i akademskom zajednicom u pružanju usluga unapređenja javnih politika na svim nivoima.

VI

Kao što je pomenuto na početku ovog priloga, na osnovu Odluke Odbora za akreditaciju naučnoistraživačkih organizacija da Institut društvenih nauka ispunjava sve uslove propisane članom 50 stav 1, tačke 1–10 Zakona o nauci i istraživanjima⁸ i uslove iz člana 11 Pravilnika o vrednovanju naučnoistraživačkog rada i postupku akreditacije instituta, integrisanih univerziteta, fakulteta i centara izuzetnih vrednosti,⁹ Vlada Republike Srbije donela je Odluku¹⁰ kojom je Institutu priznat status nacionalne naučnoistraživačke organizacije.

Šta stoji iza ove odluke? Stoji rad i ništa drugo! U dokumentaciji koja je predata Odboru za akreditaciju uvršten je samo deo ostvarenih rezultata, odnosno samo rezultati koji upućuju na ostvarenu izvrsnost u nauci. To znači da su naučnici i naučnice koji su bili zaposleni sa punim radnim vremenom u Institutu društvenih nauka od 2012. do 2021. godine objavili 1.048 naučnih publikacija prema kriterijumima koji vrednuju izuzetnost u naučnom radu. Barem još toliko objavljenih radova nije uvršteno u listu koja je predata Odboru jer nije prošla stroge kriterijume Komisije za ocenu naučnoistraživačkog rada saradnika Instituta koju je osnovalo Naučno veće. Osnovni zadatak Komisije je da prilikom pokretanja postupka izbora u istraživačka i naučna zvanja ili postupaka kojima se na osnovu odluke Naučnog veća Institut obraća nadležnim matičnim odborima daje mišljenje Naučnom veću o ispunjenosti propisanih uslova. Prilikom postupka akreditacije zadatak Komisije se odnosi na proveru ispunjenosti propisanih uslova za kategorizaciju svakog naučnog rada objavljenog u poslednjih deset godina, od kojih je većina pohranjena u Repozitorijumu Instituta društvenih nauka. Ovaj posao, koji nije bio nimalo lak, obavila je Komisija koja je radila u sastavu: Mirjana Dokmanović, predsednica, Mirjana Rašević, Vesna Lukić, Predrag Milidrag, Predrag Jovanović i mlađi istraživači Milica Joković Pantelić, Sofija Nikolić i Ranko Sovilj.

Vrednost po sebi su ljudski resursi koji su imali značajnu ulogu prilikom donošenja odluke Odbora za akreditaciju. U Institutu je zaposleno 15 naučnih savetnika, osam viših naučnih saradnika, 18 naučnih saradnika i 16 istraživača saradnika i pripravnika. Dvadeset naučnika aktivno učestvuje u nastavi na osnovnim i doktorskim studijama na univerzitetima u Srbiji i u inostranstvu. Najzad, devetnaest mladih istraživača i saradnika, od kojih su pojedini okončali doktorske studije i stekli naučna zvanja, a ostali su blizu ostvarivanja tog cilja, najveći su kapital Instituta. Većina njih je rad u Institutu počela zahvaljujući programu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja usmerenim ka podmlađivanju naučnih kapaciteta naučnoistraživačkih organizacija i veoma brzo su nametnuli nove ideje i metode u istraživanjima. Zahvaljujući njihovom angažovanju oživeo je interni mentorski rad, primenjuju se nove metode u istraživanjima, a rad i aktivnosti su postale dinamičnije i povezanije sa duhom vremena.

Od 2018. godine Institut je uredio izdavačku delatnost koja se razvija kroz tri edicije: „Monografije“, „Zbornici“ i „Istraživanja“ i časopis *Stanovništvo* koji izlazi dva puta godišnje.

⁸ Službeni glasnik RS, br. 49/2019.

⁹ Službeni glasnik RS, br. 69/2015.

¹⁰ Službeni glasnik RS, br. 18/2022, 11. februara 2022. godine.

U institutskim edicijama, koje su postale prepoznatljive u naučnoj javnosti, objavljeno je 19 monografija i 21 zbornik radova, a nekoliko ih je, odlukama nadležnih matičnih odbora, priznato kao dela od međunarodnog ili nacionalnog značaja.

Priznavanju statusa instituta od nacionalnog značaja svakako je doprinelo i to što Institut posvećeno razvija istraživačku infrastrukturu za prikupljanje verifikovanih podataka o društvenim pojavama, a pored ostalog i razvija metodologiju za ispitivanje stavova javnog mnjenja putem terenskih istraživanja i internet platformi. Na tragu naučne politike u kojoj su empirija i teorija čvrsto povezane, a koju su tokom osme i devete decenije XX veka u Institutu razvijali Firdus Džinić, Dragomir Pantić, Ljiljana Bačević, Srećko Mihajlović, Zoran Slavujević, Zoran Pavlović obnovila je sadašnja generacija naučnika koju predvodi Bojan Todosijević okupivši generaciju talentovanih istraživača: Vladimira Mentusa, Branku Matijević, Jelenu Riznić, Jovanu Zafirović i druge.

Razvoj reprezentativnog internet panela i uspostavljena baza elektronskih adresa, kao i razvoj savremenih metodologija prikupljanja stavova građana o različitim pojavama i procesima i obrada takvih podataka jedinstvena su naučna inicijativa u regionu. Uključivanjem u Evropsko društveno istraživanje 2017. godine oživljen je rad na podizanju naučne infrastrukture i razvoju empirijskih istraživanja, a ostvareni rezultati su prepoznati i u domaćoj i u međunarodnoj javnosti. Značajnu ulogu u obezbeđivanju razvoja i kvaliteta istraživanja ima Etički odbor Instituta društvenih nauka koji razmatra svako istraživanje i, u skladu sa Etičkim kodeksom koji je usvojilo Naučno veće, preporučuje mere za unapređenje istraživačkog procesa. Radom Etičkog odbora rukovodi Vojin Rakić, a članovi su Đorđe Krivokapić, Žarko Trebješanin, Željka Buturović i Mirko Blagojević.

Sve to doprinelo je da u kratkom periodu Institut realizuje nekoliko značajnih nacionalnih istraživanja u oblasti demografije, sociologije, političkih nauka, socijalne inkluzije i javnog zdravlja i da obnovi poverenje u regionu i van njega za realizaciju međunarodnih naučnih projekata. Pored članstva u međunarodnim naučnim mrežama (ESS; EASSH) kroz koju je, s jedne strane, jačala institutska istraživačka infrastruktura, a sa druge se učvršćivala međunarodna saradnja, Institut je osnovao dve regionalne mreže kroz koju su realizovani projekti od interesa za povezivanje naučne saradnje u jugoistočnoj Evropi. Akademska mreža za saradnju u jugoistočnoj Evropi osnovana je 2018. godine i okuplja naučne institute i fakultete iz akademskih centara iz regiona koji se bave istraživanjima fenomena multikulturalizma i etniciteta. Kroz Mrežu je realizovano više naučnih projekata, objavljeno je nekoliko zbornika radova i uspostavljeni su asimetrični oblici saradnje koji su omogućili članovima Akademske mreže uspešna učešća na međunarodnim naučnim pozivima. Osnivači Akademske mreže su: Institut društvenih nauka, Institut za etničke studije iz Ljubljane, fakulteti političkih nauka iz Podgorice, Zagreba i Sarajeva i Univerzitet „Eurobalkan“ iz Skoplja.

Zapaženi rezultati su ostvareni i kroz „ESS Western Balkan Network“ koja okuplja naučnoistraživačke organizacije iz Albanije, Severne Makedonije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Srbije, čiji rad je usmeren na empiriju a zadatak Instituta, koji je formirao i koordinira radom ove mreže, jeste da kroz različite oblike regionalne saradnje razvija kapacitete za unapređenje empirijskih istraživanja. Snaga saradnje je doprinela da kroz ovu Mrežu, kroz SUSTAIN 2 HORIZON projekat organizujemo seriju treninga posvećenih razvoju ESS istraživačke infrastrukture i metodologije.

Ostvarena nacionalna izvrsnost u naučnoistraživačkom radu trebalo bi da bude podstrek i zamajac ostvarivanju programa razvoja naučnih, tehnoloških kapaciteta, organizacije rada i ljudskih resursa koji će biti osnova za vođenje i sprovođenje istraživanja i širenje naučnog uticaja na nacionalnom, regionalnom i evropskom naučnom prostoru. Ciljevi razvoja Instituta zasnovani su na postignutim rezultatima i mogućnostima i usmereni na postizanje izvrsnosti u nauci, otvorenosti nauke, doslednosti u primeni principa konkurentnosti koja označava i slobodu naučnoistraživačkog rada, ali i primat nauke zasnovane na činjenicama nad naukom zasnovane na impresijama, razvoju regionalne i međunarodne saradnje i najzad – naučnoj produkciji koja će doprinositi i uticati i na razvoj ukupnog fonda teorijskih i metodoloških znanja, ali i na donošenje odluka zasnovanih na činjenicama, kritičkoj misli i razvoju društva u celini.

Opisani rezultati su ostvareni isključivo koristeći mogućnosti koje pruža naučna politika u Srbiji. Uprkos tome što je često kritikovao razvoj te politike i upućivao tokom javnih rasprava i na druge načine primedbe u vezi sa razvojem naučne politike u Srbiji (zanemari vanje i marginalizacija društvenih nauka, zanemarivanje razvoja infrastrukture u društvenim naukama, raskorak između naučnih ciljeva i organizacije naučnoistraživačkog rada, nedređena politika Fonda za nauku, raskorak između naučnih ciljeva i interesa u institutima i NIO na visokoobrazovanim ustanovama, nedostatak sredstava za naučna istraživanja i međunarodnu saradnju i drugo) Institut je pomenute rezultate, pošteno je priznati, ostvario u uslovima koji postoje u naučnom sistemu u Srbiji. Pitanje je kako će se taj proces odvijati i na koji način će nacionalna naučna politika odgovarati na izazove savremenog naučnog razvoja. Dužnost društvenih nauka je da i u budućnosti čuvaju luč koja je upaljena u antičkoj filozofiji – sumnjati, preispitivati i odgovarati isključivo naučnoj istini. Sva mudrost razvoja naučnih politika je u tome da razvoj savremenog društva osvetle tom luči.

Nastojeći da ne zanemari obe činjenice, da u našem naučnom sistemu ima mogućnosti za postizanje izvrsnosti u nauci, ali i da je zadatak da doprinesemo očuvanju sjaja naučne luči, Institut je u 2022. godini počeo sa razvojem naučnog programa koji bi trebalo da ga približi evropskom naučnom prostoru i postizanju naučne izvrsnosti u regionalnoj naučnoj ravni. Takve ambicije Instituta podržalo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja sa kojim je zaključen Sporazum o transformaciji Instituta čiji cilj je ostvarivanje pomenutog programa. Predviđeno je da se taj program ostvaruje uz podršku Svetske banke i partnerskih organizacija u regionu i Evropi koju vidimo u sinergiji njenih naučnih granica i kroz jačanje svih institutskih infrastruktura kroz usvajanje znanja, metoda i tehnologija primerenih savremenom dobu.

VII

Kao što bi istoriju svake pojave, institucije, ličnosti trebalo sagledavati u kontekstu prilika u konkretnom vremenu i prostoru, i istoriju Instituta društvenih nauka trebalo bi sagledavati u kontekstu društvenih promena koje su u proteklih sedam decenija intenzivnije nego što su to ikada bile u istoriji civilizacije. U savremenom dobu promene su, zahvaljujući razvoju nauke i tehnologije zadivljujuće snažne, ali i zastrašujuće. Svet se menja na način koji se sve teže kontroliše, „sukob“ prirode i društva (čoveka) je dobio razmere koje vode u kataklizmu, a savremeni društveni odnosi su obeleženi oksimoronom liberalnog totalitarizma u kojem se prostor za autonomiju i slobodu čoveka sužava ka „iglenim ušima“.

Institut je pre šest i po decenija nastao u sasvim drugom vremenu. Društvene vrednosti oko kojih je gradio svoj identitet i naučni status bile su sasvim drugačije. Ni njima nije manjkalo totalitarnog naboja, niti je za autonomiju i slobodu bilo više prostora, naprotiv, ali čini se da su tadašnje vrednosti više bile usmerene ka čoveku i društvu. Neoliberalizam je poništio vrednosti države blagostanja i socijalne teorije u kojima su solidarnost, distributivna pravda, opšte dobro, bile jednako daleko od čoveka koliko su i danas, a razgovor o njima imao je više smisla. Mitovi o „crvenoj akademiji“, dolasku i odlasku iz Instituta „sedmoro veličanstvenih“, ideologizaciji nauke i intelektualni prelaz iz Zamjatinovog u Orvelovo doba, deo su institutске istorije, bilo da se tog perioda sećamo sa nostalgijom ili sa prezirom. Savremene generacije se neopravdano opterećuju tom mitologizacijom uprkos tome što joj ničim nisu doprinele. Mada o njoj i ne znaju previše, a u nauci se više vode poperovskim materijalističkim shvatanjem nauke po kojoj je teorija valjana ukoliko je empirijski proverljiva i dokaziva, nego ukorenjavanjem u zauvek date i neupitne teorijske i ideološke paradigme.

Naučna istorija Instituta društvenih nauka sledi put od ideje o njegovoj ulozi kao stožeru jugoslovenskih društvenih nauka do postizanja naučne izvrsnosti u nacionalnim okvirima Srbije, a naučnu budućnost vodi ambicija da postane jedan od regionalnih centara izvrsnosti utkan u evropski naučni prostor. Deideologizovan i projektovan na naučnim ciljevima i ljudskim potencijalima Institut društvenih nauka mogao bi da iz sjajne tradicije iskorači u blistavu budućnost, ali taj idealizovan naučni razvoj ne zavisi samo od Instituta

i planova njegovih saradnika. U mnogo čemu ideologije i politike oblikovaće društvo i u budućnosti i uticaće na razvoj i planove svih. U tom hegelovski shvaćenom dijalektičkom toku istorije umeće je naći svoje mesto i sagledati ga s jedne strane u odnosu na druge, u odnosu na vrednosti i načela, a sa druge strane u odnosu na suštinu političkih i ekonomskih promena.

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3:061.6(497.11)(082)

INSTITUT društvenih nauka : od crvene akademije do institucije od nacionalnog značaja / urednik Goran Bašić. - Beograd : Institut društvenih nauka, 2022 (Beograd : RIC Tehnološko-metalurškog fakulteta). - 163 str. ; 25 cm

Tiraž 500. - Str. 7: Reč urednika / Goran Bašić. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz pojedine radove.

ISBN 978-86-7093-258-6

а) Институт друштвених наука (Београд)

COBISS.SR-ID 76165129